

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ІНСТЫТУТ МОВАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА

УДК 81'373.211.1

Радзіваноўская Наталля Аляксандраўна

**АЙКОНІМЫ, СУАДНОСНЫЯ З НАЗВАМІ РАСЛІННАГА СВЕТУ:
СТРУКТУРА, УТВАРЭННЕ, ПАШЫРЭННЕ**

10.02.01 – беларуская мова

Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук

Мінск – 2003

Работа выканана ва Установе адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Міхайлаў П.А. (Установа адукацыі
“БДПУ імя Максіма Танка”,
кафедра беларускага мовазнаўства)

Афіцыйныя апаненты: доктар філалагічных навук, прафесар
Лемцюгова В.П. (Інстытут мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі, аддзел
лексікалогіі і лексікаграфіі)

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Шумчык Ф.С. (Установа адукацыі
“БДПУ імя Максіма Танка”,
кафедра беларускай мовы
і метадыкі яе выкладання)

Апаніруючая арганізацыя – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Абарона адбудзецца 13 лютага 2004 г. у 14 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.43.01 у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі па адрасу: 220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, к. 2, тэл. 284-15-94.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Аўтарэферат разасланы 10 студзеня 2004 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Н.В. Паляшчук

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы даследавання. Тапанімічныя даследаванні ў нашай краіне атрымалі ў апошнія дзесяцігоддзі шырокае развіццё. Аб гэтым яскрава сведчыць выданне разнастайнай спецыяльнай літаратуры, вучэбных дапаможнікаў і г.д. Тапаніміка знаходзіць усё больш шырокае практычнае прымяненне ў лінгвістычных, гістарычных і геаграфічных навук. Нягледзячы на тое, што да вывучэння тапонімаў на лексіка-семантычным і словаўтваральным узроўнях звярталіся многія беларускія лінгвісты (Я.М. Адамовіч, М.В. Бірыла, Э.К. Бірыла, П.С. Будзько, Л.М. Грыгор’ева, В.А. Жучкевіч, В.П. Лемцюгова, Г.М. Мезенка, А.М. Прышчэпчык і інш.), тым не менш да гэтага часу існуе мноства важных і актуальных пытанняў, вывучэнне якіх выключна неабходна як для сучаснай беларускай лінгвістычнай навукі, так і паўсядзённай грамадскай практыкі. Менавіта да кола такіх пакуль што нявырашаных праблем і адносіцца пытанне гісторыі паходжання, утварэння і ўнутрысістэмных адносін айконімаў Беларусі, суадносных з назвамі расліннага свету.

Як вядома, вывучэнне тапонімаў важнае і карыснае для самых розных галін навукі. Па іх можна аднавіць некаторыя асаблівасці старажытнай мовы на пэўнай тэрыторыі і акрэсліць межы яе распаўсюджвання. Тапонімы часта дапамагаюць вучоным высветліць пытанні засялення і этнагенезу асобных народаў, з’яўляюцца неацэннай крыніцай для гісторыі мовы і гістарычнай дыялекталогіі. Паколькі айканімічны матэрыял утрымлівае шмат важных гістарычных і сацыяльна-эканамічных звестак, ён можа служыць крыніцай каштоўнай інфармацыі для прадстаўнікоў іншых навук – этнографіі, географіі, гісторыкаў, археолагаў.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Дысертацыя выканана ў межах тэмы “Сучасны стан беларускай дыялектнай мовы: праблемы, тэндэнцыі, перспектывы”, якая распрацоўваецца на кафедры беларускага мовазнаўства Установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” і ўваходзіць у Дзяржаўную праграму фундаментальных даследаванняў на 2001 – 2005 гг. “Беларуская мова, яе гісторыя, сучасны стан і сувязі з іншымі славянскімі мовамі (Беларуская мова)” (№ дзяржрэгістрацыі 20014673).

Мэта і задачы даследавання. Асноўная мэта працы – даследаваць на лексіка-семантычным і структура-граматычным узроўнях айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя канкрэтныя задачы:

- 1) сабраць айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету;
- 2) правесці лексіка-семантычную класіфікацыю, вызначыць крыніцу паходжання ўтваральных асноў;
- 3) ажыццявіць словаўтваральную класіфікацыю назваў, устанавіць спосабы і сродкі ўтварэння айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету;

4) вызначыць ступень прадуктыўнасці айконімаўтваральных асноў і словаўтваральных тыпаў і акрэсліць іх тэрытарыяльную лакалізацыю.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам даследавання з'яўляюцца тапанімічныя назвы Беларусі. Прадмет аналізу – айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, іх лексіка-семантычная і структурна-граматычная арганізацыя, а таксама арэальная лакалізацыя (1718 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 3444 населеных пунктаў).

Гіпотэза. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, з'яўляюцца неад'емнай часткай агульнабеларускага тапанімікону і, захоўваючы ўласцівыя яму традыцыі, валодаюць адметнымі рысамі ў структурным, семантычным і арэальным планах.

Метадалогія і метады даследавання. Метадалагічную аснову дысертацыйнага даследавання складаюць агульнапрынятыя ў мовазнаўстве навуковыя падыходы да вывучэння мовы як грамадскай з'явы. У працы намі выкарыстаны апісальны, параўнальна-гістарычны і статыстычны метады. Акрамя таго, у неабходных выпадках падаюцца этымалагічныя даведкі.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве на багатым фактычным матэрыяле, выяўленым са слоўнікаў, на лексіка-семантычным і словаўтваральным узроўнях зроблена спроба сістэматызацыі і манаграфічнага апісання айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, ілюстрацыі на картах распаўсюджвання айконімаў пэўных лексіка-семантычных груп і словаўтваральных фармантаў.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў дысертацыйнага даследавання ў тым, што яны садзейнічаюць пашырэнню навуковых ведаў пра беларускую тапаніміку і могуць быць выкарыстаны для далейшага вывучэння праблемы намінацыі населеных пунктаў, станаўлення і функцыянавання айконімаў, для канчатковага высвятлення праблем узаемаадносін уласнай назвы і дэнатата, спецыфікі айканімічных фармантаў. Асноўныя назіранні, прыведзеныя ў працы, і фактычны матэрыял знойдуць сваё прымяненне пры складанні айканімічных даведнікаў, анамастычнага атласа Беларусі і інш.

Матэрыялы даследавання будуць карысныя пры чытанні курсаў “Сучасная беларуская літаратурная мова”, “Беларуская дыялекталогія”, распрацоўцы спецкурсаў па анамастыцы, правядзенні спецсемінараў, пры напісанні курсавых і дыпломных прац студэнтамі ВНУ Рэспублікі Беларусь.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. У тапанімічным ландшафце Беларусі найменні, суадносныя з назвамі расліннага свету, складаюць вялікі пласт лексічных адзінак, які падпарадкоўваецца асноўным законам айканімічнай сістэмы.

2. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, выразна падзяляюцца на 4 лексіка-семантычныя групы і ў сваёй большасці маюць славянскую крыніцу паходжання. Удзел іншых моў у фарміраванні айканімічнай сістэмы нязначны.

3. Па сваёй структуры ў складзе ўласных геаграфічных назваў вылучаюцца простыя, складаныя і састаўныя найменні. Утварэнне айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, адбываецца паводле вядомых у беларускай тапаніміцы дэрывацыйных спосабаў. Важнае месца пры дэрывацыі найменняў адводзіцца афіксальнаму і флексійнаму спосабам утварэння.

4. Паміж прадуктыўнасцю айканімічных утваральных асноў і фармантаў і арэалам іх пашырэння існуе прамая залежнасць: чым радзей яны сустракаюцца ў структуры айконіма, тым большая верагоднасць іх тэрытарыяльнага абмежавання. І наадварот, чым часцей сустракаюцца ў структуры наймення, тым большае геаграфічнае пашырэнне маюць.

Асабісты ўклад суіскальніка. Асноўныя палажэнні, выкладзеныя ў працы, – вынік непасрэднага даследавання самога аўтара на падставе аналізу і сістэматызацыі сабранага фактычнага матэрыялу, а таксама вывучэння прац айчынных і замежных даследчыкаў.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні даследавання былі выкладзены ў навуковых дакладах на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Культура мовы і грамадства” (Мінск, 5 – 6 снежня 2002 года), VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія” (Віцебск, 15 -17 мая 2003 года), навуковай канферэнцыі “Шостыя навуковыя чытанні, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння акадэміка НАН Беларусі Сцяпана Некрашэвіча” (Гомель, 23 мая 2003 года).

Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускага мовазнаўства Установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” ў 2003 годзе.

Апублікаванасць вынікаў даследавання. Па тэме дысертацыі апублікавана 6 артыкулаў, з іх 2 артыкулы – у зборніках навуковых артыкулаў, 2 – у навукова-метадычных часопісах, 2 – у матэрыялах навуковых канферэнцый. Агульная колькасць старонак публікацый – 19.

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі працы, трох глаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц (155 найменняў), умоўных абазначэнняў і 4 дададкаў. Агульны аб’ём даследавання – 177 старонак, 103 з іх займае асноўны тэкст, 10 – спіс выкарыстаных крыніц, 64 – дадаткі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах акрэсліваецца ступень даследаванасці айканімі ў мовазнаўстве, абгрунтоўваецца выбар тэмы і яе актуальнасць.

У першай главе “**З гісторыі вывучэння айканіміі**” падаюцца звесткі пра стан вывучанасці беларускай тапаніміі, а таксама разглядаюцца розныя падыходы да класіфікацыі айканімічнага матэрыялу на лексіка-семантычным і структурна-граматычным узроўнях.

Уласныя імёны, іх паходжанне і гісторыя цікавілі чалавецтва з даўніх часоў, але навуковае асэнсаванне іх – з’ява адносна нядаўняя. Пачатак яму

паклаў нямецкі вучоны В.Гумбальт. Асобныя беларускія і рускія вучоныя ўжо ў сярэдзіне XIX ст. усведамлялі важнасць уласных імёнаў для вызначэння гістарычных межаў рассялення славян і суседніх з імі народаў. У гэты час арганізуюцца розныя камісіі і суполкі, што займаюцца вывучэннем геаграфічных назваў, і ў першую чаргу Таварыства аматараў славеснасці, навук і мастацтваў у Пецярбурзе (1811 – 1830 гг.). У лінгвістычных працах, выдадзеных гэтым таварыствам, асвятляліся і асобныя пытанні тапанімікі. Вялікі ўклад у навуковую распрацоўку іх належыць членам гэтага таварыства А.Х.Вастокаву, Н.Н.Надзеждзіну, А.М.Шагрэну, М.А.Кастрэну, Д.Еўрапеусу і інш.

Навуковы перыяд тапанімікі, як і анамастыкі ўвогуле, у Беларусі пачаўся толькі назыходзе XIX ст. артыкулам А.А.Качубінскага “Тэрыторыя дагістарычнай Літвы”, у якім аўтар, аналізуючы беларускую тапанімію, устанавіў наяўнасць у гідраніміі Беларусі шэрагу балтыйскіх элементаў. На гэтай падставе ён прапанаваў сваю гіпотэзу прарадзімы старажытных балтаў і акрэсліў яе прыкладныя межы: на поўдні – рака Прыпяць, на ўсходзе – уключаючы басейн Бярэзіны, на захадзе – верхняя частка басейна ракі Нарвы.

Вывучэнне беларускага анамастычнага матэрыялу ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. звязана з імёнамі Я.Ф. Карскага, А.І. Сабалеўскага, Э.А. Вальтэра, А.А. Шахматава, Г.А. Ільнскага. У 20-я гг. у Мінску праведзены дзве Усебеларускія краязнаўчыя канферэнцыі і два Усебеларускія краязнаўчыя з’езды, матэрыялы якіх заклікалі да збору беларускіх мясцовых геаграфічных і асабовых назваў і паслужылі магутным стымулам для разгортвання тапанімічных даследаванняў. Але сістэматычнае вывучэнне тапаніміі Беларусі пачалося толькі пасля Вялікай Айчыннай вайны.

Падмурак беларускай тапанімічнай навукі заклалі, у першую чаргу, працы М.В. Бірылы, В.А. Жучкевіча і В.П. Лемцюговай. У даследаваннях М.В. Бірылы вывучаецца ўзаемадзеянне тапаніміі і антрапаніміі, літоўскія элементы ў беларускай антрапаніміі і айканіміі. Вядомы беларускі навуковец В.А. Жучкевіч цікавіцца пытаннямі паходжання назваў паселішчаў, вывучае агульныя заканамернасці ўтварэння і функцыянавання тапанімічнай лексікі. Працы В.П. Лемцюговай паклалі пачатак больш сістэмнаму і глыбокаму лінгва-гістарычнаму вывучэнню беларускай тапаніміі ў арэальным аспекце. Ёю распрацаваны прынцыпы класіфікацыі тапанімічнага матэрыялу, метадыка сінхронна-дыяхраннага даследавання на фоне рэальнай гістарычнай сітуацыі, упершыню праведзены лексіка-семантычны і структурна-граматычны аналіз тапаніміі Міншчыны, раскрыты працэс станаўлення многіх тапафармантаў. Акрамя таго, В.П. Лемцюгова распрацавала асноўныя палажэнні фарміравання айканіміі апелятыўнага паходжання, акрэсліла ролю апелятыўнай лексікі ў працэсе станаўлення ўсходнеславянскай айканіміі.

У 60 – 70-ыя гг. досыць актыўна займаюцца даследаваннем тапанімікі Я.М. Адамовіч, Л.А. Акаловіч, Э.К. Бірыла, М.Я. Грынблат, В.А. Жучкевіч,

А.М. Катонава, В.П. Лемцюгова, Г.М. Прышчэпчык, Я.Н. Рапановіч, І.Я. Яшкіна і інш. Прыкметнай з'явай у беларускай і славянскай тапалексікаграфіі 80-х гг. стала выданне слоўнікаў назваў населеных пунктаў Брэсцкай, Віцебскай, Гомельскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай абласцей Я.Н. Рапановіча.

Беларуская айканімія, таксама як руская і ўкраінская, аддае перавагу рэгіянальным даследаванням. Таму ў якасці асноўнага накірунку ў вывучэнні геаграфічных назваў зацвердзіўся рэгіянальны прынцып, які прадугледжвае фронтальны збор айканімічнага матэрыялу ў адміністрацыйных межах абласцей непасрэдна на месцы яго функцыянавання, аналіз словаўтваральнай структуры і лексіка-семантычную характарыстыку тапаасноў. Менавіта ў гэтым напрамку выканана большасць дысертацыйных даследаванняў па беларускай тапаніміі.

На працягу многіх дзесяцігоддзяў перад даследчыкамі стаяла складанае пытанне прыняцця класіфікацыі тапанімічнага матэрыялу. Першыя такія спробы ў дачыненні да славянскіх назваў населеных пунктаў былі зроблены ў другой чвэрці XIX ст. чэшскім гісторыкам Ф.Паляцкім ў працы “Этымалагічны разбор чэхаславацкіх назваў”. Пазней да гэтага пытання звярнуўся вядомы славіст Ф. Міклашыч. Ён размежаваў геаграфічныя назвы на дзве катэгорыі: 1) тапонімы, якія паходзяць ад назваў асоб, і 2) тапонімы, што ўтвораны ад апелятываў. У межах гэтых груп вучоны вылучыў асобныя лексіка-граматычныя падгрупы. Акрамя класіфікацыі Ф. Міклашыча, якая з'яўляецца агульнапрынятай і папулярнай сярод даследчыкаў, засведчаны іншыя спосабы падзелу тапонімаў (Ф. Сольмсен, Е. Шварц).

Зараз у беларускай тапаніміцы шырока выкарыстоўваецца класіфікацыя, распрацаваная В.П. Лемцюгавай. На яе думку, у якасці ўтваральных асноў беларуская айканімія выкарыстоўвае апелятывы, антрапонімы і гідронімы. У адпаведнасці з гэтым яна вылучае тры лексіка-семантычныя групы онімаў: 1) айконімы апелятыўнага паходжання, 2) айконімы антрапанімічнага паходжання, 3) айконімы гідранімічнага паходжання. Такім чынам, асноўным крытэрыем такога размежавання найменняў з'яўляецца семантыка ўтваральнай асновы і функцыя айканімічных фармантаў, якія звычайна выступаюць у строгім адзінстве.

Важным і неабходным этапам у даследаванні айканіміі з'яўляецца таксама словаўтваральны аналіз. Вывучэнне тапанімічных дэрывацыйных працэсаў дае магчымасць вызначыць асноўныя тапонімаўтваральныя тыпы і мадэлі. На аснове марфалагічнай і словаўтваральнай структур онімаў можна акрэсліць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення найменняў, паколькі іх марфалогія непасрэдна звязана з пэўнай культурна-гістарычнай эпохай. Першым да праблемы словаўтварэння тапонімаў звярнуўся М.Ф. Сумцоў. Але ўсё ж такі асноўная ўвага даследчыкаў канца XIX – пачатку XX стст. скіравана на семантычны і этымалагічны бакі аналізу геаграфічных назваў.

Новым этапам у развіцці metodyкі даследаванняў тапанімічнага словаўтварэння з'явілася праца С. Роспанда. Ён падзяліў тапонімы на тры асноўныя тыпы: 1) першасныя (невыворныя) – назвы, утвораныя без спецыяльных тапанімічных сродкаў семантычным спосабам; 2) другасныя (выворныя) – найменні, якія ўтвораны пры дапамозе розных тапафармантаў, уключаючы флексію; 3) складаныя. У кожным тыпе С. Роспанд вылучыў асобныя падтыпы. У далейшым даследчыкі ў асноўным прытрымліваліся прапанаванай класіфікацыі, аднак нярэдка ўносілі даволі істотныя карэктывы, што прыводзіла да ўзнікнення новых структурна-граматычных характарыстык географічных назваў. Так, А.В.Суперанская ўвела ў навуковы ўжытак класіфікацыю тапонімаў, заснаваную на аналізе канцавых элементаў слова. Паводле яе назвы падзяляюцца на дзве групы – назоўнікавыя і прыметнікавыя, у межах якіх вылучаюцца простыя і складаныя найменні. Аналізуючы ўкраінскія географічныя назвы, А.М.Чарняхоўская прапанавала класіфікацыю, згодна з якой тапонімы падзяляюцца на групы паводле спосабу ўтварэння. Руская даследчыца Н.В. Падольская на матэрыяле ўсходнеславянскіх тапонімаў вылучыла два асноўныя спосабы іх утварэння – тапанімізацыя апелятыва і трансанімізацыя ўласнага імя. Зыходзячы з гэтага, яна адрознівае 7 спосабаў тапонімаўтварэння: афіксацыя, складанне, супалажэнне (неасабовае складанне), плюралізацыя, субстантывацыя, абрэвіяцыя, элесацыя.

Адной з першых у беларускай тапаніміцы да аналізу структуры беларускіх географічных назваў звяртаецца В.П.Лемцюгова. Яна выдзяляе першасныя і другасныя тапанімічныя найменні. Да першасных адносяцца тыя, якія пазбаўлены з пункту гледжання структуры тапоніма якіх-небудзь істотных тапанімічных адзнак або выяўленых у недастатковай ступені. Сюды аднесены назвы населеных пунктаў, якія ўтвораны семантычным спосабам на аснове апелятываў, антрапонімаў і гідронімаў. Другасныя найменні – гэта тапонімы, што валодаюць якой-небудзь словаўтваральнай прыкметай, якая мае пэўную тапанімічную нагрузку. Гэта назвы, утвораныя пры дапамозе розных афіксаў. Падобную класіфікацыю выкарысталі ў сваіх даследаваннях М.В.Бірыла, Э.К. Бірыла, А.П. Ваганас, Л.М. Грыгор'ева і інш.

У *другой главе* **“Лексіка-семантычная характарыстыка айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету”** географічныя назвы разглядаюцца ў лексіка-семантычным аспекце, праводзіцца статыстычны і лінгвагеаграфічны аналіз айконімаўтваральных асноў.

Уласныя назвы ўзнікаюць на розных этапах развіцця грамадства і нясуць у сабе адбітак сваёй эпохі. Лексічны матэрыял для географічных найменняў чалавек браў не выпадкова, а падбіраў з улікам пэўных заканамернасцей. Адным з адметных вынікаў гэтага складанага і працяглага гістарычнага працэсу з'яўляецца вылучэнне разнастайных лексіка-семантычных груп у айканіміі Беларусі.

Наяўнасць на беларускай зямлі спрадвеку вялікага мноства лясоў, бароў і гаёў давала падставы нашым продкам вызначыць пераважную пароду дрэў, кустарнікаў і травяністых раслін, якая часта з'яўлялася адметнай

асаблівасцю той ці іншай мясцовасці, мела немалаважнае значэнне ў штодзённым побыце, гаспадарчай дзейнасці, і ўтварыць ад яе назву свайго паселішча. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, даволі шырока прадстаўлены ў айканімічнай сістэме Беларусі. Гэта адзін з найбольш старажытных па паходжанні пластоў лексікі, на што ўказвае не толькі ўласна аснова, але і спосабы афіксацыі – сярод такіх назваў шмат невытворных, што гаворыць пра першаснасць іх паходжання.

У дысертацыі за аснову прынята класіфікацыя В.П.Лемцюговай. Аднак спецыфіка даследуемага тапанімікону дыктуе неабходнасць на базе гэтай класіфікацыі выпрацаваць больш канкрэтную класіфікацыйную схему, якая б улічвала ўсе наяўныя адметнасці нашага тапанімічнага матэрыялу. Як паказаў аналіз, айконімы Беларусі, суадносныя з назвамі расліннага свету, выразна падзяляюцца на чатыры лексіка-семантычныя групы:

1) айконімы, суадносныя з агульнымі назвамі раслін (*Кусты, Травы, Фруктовы, Ягадная*);

2) айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін (*Асінавіца, Бярозаўка, Дубы, Сосны*);

3) айконімы, суадносныя з назвамі частак раслін (*Ветачка, Галіны, Жалудок*);

4) айконімы, суадносныя з найменнямі лясных і садовых масіваў (*Бор, Вішняк, Дуброва, Садовая*).

У межах кожнай з груп зноў жа з улікам спецыфікі даследуемага матэрыялу вылучаюцца больш дробныя падгрупы.

Трэба адзначыць, што сярод разглядаемых намі айконімаў некаторыя ўтвораны ад назваў рэк і азёр, назвы якіх суадносяцца з найменнямі расліннага свету. Да групы айконімаў адгідранімічнага паходжання аднесены толькі тыя, якія з'яўляюцца назвамі населеных пунктаў, што непасрэдна размешчаны на аднайменных рэках і азёрах ці блізка ад іх. Напрыклад, *рака Альхоўка (Маг.) – вёска Альхоўка (Маг.), рака Бярозаўка (Шкл.) – вёска Бярозаўка (Шкл.), рака Клёнаўка (Бярэз.) – вёска Клёнаўка (Бярэз.), рака Сосніца (Пол.) – вёска Сосніца (Пол.)* і інш. Усяго намі занатавана 32 айконімы адгідранімічнага паходжання, якія з'яўляюцца назвамі 35 населеных пунктаў. У працы яны не разглядаюцца.

У першым раздзеле “Айконімы, суадносныя з агульнымі назвамі раслін” аналізуюцца геаграфічныя назвы, суадносныя з агульнымі (родавымі) найменнямі раслін. Сярод іх вылучаюцца айконімы, суадносныя з такімі лексемамі, як *грыб, куст, ягада, кветка, дрэва*. Усяго было праналізавана 56 айконімаў (73 населеныя пункты). Устаноўлена, што найбольшая колькасць назваў утворана ад лексем *грыб, куст, ягада*. Яны адпаведна складаюць каля 36%, 20% і 11% ад агульнай колькасці гэтай групы айконімаў. Лінгвагеаграфічны аналіз паказвае, што айконімы, суадносныя з лексемай *грыб*, даволі шырока прадстаўлены на тэрыторыі рэспублікі, за выключэннем Брэсцкай і Гомельскай абласцей. Уласныя геаграфічныя назвы, суадносныя з лексемай *куст*, не адзначаны на поўначы Беларусі, а айконімы, суадносныя з лексемай *ягада* не зафіксаваны толькі ў Брэсцкай вобласці.

Другі раздзел “Айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін” прысвечаны аналізу назваў, што суадносяцца з канкрэтнымі відавымі найменнямі дрэў, кустарнікаў, травяністых раслін і грыбоў.

Назвы населеных пунктаў нашай краіны, у якіх увасоблены канкрэтныя батанічныя найменні, вызначаюцца прыкметнай шматварыянтнасцю і паўтаральнасцю. Разам з тым семантычную матывацыю ўтваральных лексем часта адназначна ўстанавіць немагчыма, паколькі яны могуць абазначаць некалькі рэалій, а таксама з’яўляцца мнагазначнымі словамі ў літаратурнай і дыялектнай мовах. Айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін, умоўна аб’яднаны у наступныя групы:

1) айконімы, суадносныя з канкрэтнымі найменнямі дрэў. Усяго адзначана 619 айконімаў, якія з’яўляюцца назвамі 1207 населеных пунктаў. Найбольшая колькасць найменняў утворана ад лексем *дуб, ліпа, бяроза, асіна, альха*. Яны адпаведна складаюць каля 18%, 12%, 11%, 8% і 6% ад агульнай колькасці гэтай групы айконімаў. Для ўтварэння назваў населеных пунктаў, акрамя сучасных беларускіх асноў, даволі шырока выкарыстоўваюцца таксама балтыйскія і старажытнарускія асновы, дзякуючы чаму айканімія становіцца больш разнастайнай і багатай. Геаграфічны аналіз паказаў, што айконімы, суадносныя з лексемамі *дуб, ліпа, бяроза, асіна, альха*, досыць раўнамерна прадстаўлены на тэрыторыі Беларусі;

2) айконімы, суадносныя з найменнямі кустарнікаў. Для ўтварэння назваў гэтай групы выкарыстоўваюцца славянскія і дыялектныя лексемы. У колькасных адносінах гэтыя айконімы складаюць 110 анамастычных адзінак (278 населеных пунктаў). Аналіз найменняў гэтай групы паказаў, што найбольш прадуктыўнымі з’яўляюцца лексемы *лаза, каліна, маліны*. Айконімы, суадносныя з гэтымі лексемамі, складаюць адпаведна каля 35%, 19% і 12% ад агульнай колькасці найменняў гэтай групы і маюць пэўныя арэалы пашырэння на тэрыторыі Беларусі. Так, назвы, утвораныя ад лексемаў *лаза*, сканцэнтраваны пераважна на паўночным захадзе рэспублікі, а найменні, суадносныя з лексемай *каліна*, – у цэнтральнай частцы і на ўсходзе Беларусі. Найбольш шырока айконімы, утвораныя ад лексемаў *маліны*, прадстаўлены ў Магілёўскай і Мінскай абласцях;

3) айконімы, суадносныя з найменнямі травяністых раслін. Сярод гэтай групы географічных назваў, у сваю чаргу, вылучаюцца некалькі падгруп:

- 1) айконімы, суадносныя з назвамі лугавых і палявых травяністых раслін;
- 2) айконімы, суадносныя з назвамі сельскагаспадарчых травяністых раслін;
- 3) айконімы, суадносныя з назвамі лясных травяністых раслін;
- 4) айконімы, суадносныя з назвамі водных травяністых раслін;
- 5) айконімы, суадносныя з назвамі кветкавых агародных і пакаёвых раслін.

Усяго зафіксавана 268 айконімаў (380 населеных пунктаў) гэтай групы. Сярод іх найбольш пашыраны найменні, суадносныя з назвамі сельскагаспадарчых травяністых раслін, а таксама суадносныя з назвамі лугавых і палявых травяністых раслін. Яны адпаведна складаюць каля 45% і 30% ад агульнай колькасці найменняў гэтай групы. Самымі прадуктыўнымі з’яўляюцца лексемы *краніва, мурава*,

лапух, рэпа, гарох, жыта, каноплі. Геаграфічны аналіз сведчыць, што айконімы, суадносныя з лексемамі *краніва, мурава, лапух, каноплі*, сканцэнтраваны пераважна ў цэнтральнай і паўночнай частках Беларусі і толькі адзінкавыя ўтварэнні сустракаюцца на поўдні рэспублікі. Назвы, утвораныя ад лексемы *рэпа*, у асноўным лакалізуюцца ў Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай абласцях. Айконімы, суадносныя з лексэмай *гарох*, не зафіксаваны ў Гродзенскай вобласці;

4) айконімы, суадносныя з найменнямі спаравых раслін і грыбоў. Гэта група геаграфічных назваў складае невялікую колькасць у агульнай сістэме найменняў. Усяго занатавана 85 такіх айконімаў, якія з’яўляюцца назвамі 149 населеных пунктаў.

У трэцім раздзеле “Айконімы, суадносныя з назвамі частак раслін” разглядаюцца назвы, утвораныя ад лексем, што абазначаюць частку расліны (*арэх, карань, колас, ветка, галіна* і інш.). Усяго адзначана 117 айконімаў (203 населеныя пункты), суадносных з назвамі частак раслін. Найбольш прадуктыўнымі з’яўляюцца лексемамі *арэх, карань, бяроза, колас, качан*. Яны адпаведна складаюць каля 11%, 10%, 9%, 8% і 8% ад агульнай колькасці назваў гэтай групы. Праведзены аналіз паказаў, што найменні, суадносныя з лексемамі *арэх* і *колас*, у асноўным сканцэнтраваны ў цэнтральнай частцы Беларусі. Пераважна на паўночным захадзе рэспублікі лакалізуюцца айконімы, суадносныя з лексэмай *качан*. Усе астатнія назвы гэтай групы спарадычна прадстаўлены на тэрыторыі краіны.

Чацвёрты раздзел “Айконімы, суадносныя з найменнямі лясных і садовых масіваў” прысвечаны разгляду айконімаў, утвораных ад лексем *бор, лес, гай, пушча, дуброва, сад, маліннік, бярэзнік, агарод* і інш. Усяго занатавана 463 айконімы (1154 населеныя пункты) гэтай групы. Найбольш прадуктыўнымі пры ўтварэнні такіх найменняў з’яўляюцца лексемы *бор, лес, дуброва, гай*. Геаграфічныя назвы, утвораныя ад гэтых лексем, адпаведна складаюць каля 37%, 27%, 10% і 7% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з найменнямі лясных і садовых масіваў. Назвы, утвораныя ад гэтых лексем, шырока прадстаўлены на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Паводле колькаснага складу айконімы, суадносныя з назвамі раслін, значна пашыраны ў айканімічнай сістэме Беларусі і размяркоўваюцца наступным чынам (гл. табліцу):

Лексіка-семантычная група	Колькасць айконімаў		Колькасць населеных пунктаў	
	У адзінках	У %	У адзінках	У %
Айконімы, суадносныя з агульнымі назвамі раслін	56	3	73	2
Айконімы, суадносныя з канкрэтнымі назвамі раслін	1082	63	2014	58

- суадносныя з назвамі дрэў	619	57	1207	60
- суадносныя з назвамі кустарнікаў	110	10	278	14
- суадносныя з назвамі травяністых раслін	268	25	380	19
- суадносныя з назвамі споравых раслін і грыбоў	85	8	149	7
Айконімы, суадносныя з назвамі частак раслін	117	7	203	6
Айконімы, суадносныя з найменнямі лясных і садовых масіваў	463	27	1154	34
Усяго	1718	100	3444	100

Трэцяя глава “Словаўтваральныя асаблівасці айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету” прысвечана аналізу і апісанню дэрывацыйнай сістэмы гэтага пласта беларускай айканіміі. Разглядаюцца асноўныя словаўтваральныя тыпы, паводле якіх утвараюцца айконімы, адзначаюцца асаблівасці дэрывацыі, праводзіцца статыстычны і лінгвагеаграфічны аналіз дэрывацыйных сродкаў.

У першым раздзеле “Простыя айконімы” аналізуюцца аднаслоўныя геаграфічныя назвы ў форме назоўніка або прыметніка. Гэты раздзел змяшчае чатыры падраздзелы “Утварэнне айконімаў у форме адзіночнага ліку”, “Утварэнне айконімаў у форме множнага ліку”, “Айконімы прэфіксальнага ўтварэння” і “Айконімы прэфіксальна-суфіксальнага ўтварэння”.

Сярод найменняў, суадносных з назвамі расліннага свету, у форме адзіночнага ліку вылучаюцца дзве словаўтваральныя мадэлі: 1) айконімы бязафікснага ўтварэння і 2) айконімы суфіксальнага ўтварэння.

Бязафіксныя айконімы па граматычнай структуры роўныя невытворным апелятывам (*Асака – асака, Бяроза – бяроза, Крушына – крушына*) або поўнасю супадаюць з вытворнымі апелятывамі (*Асінавы – асінавы, Бярозавы – бярозавы, Ягадная – ягадная*). Такім чынам, група айконімаў, утвораных семантычным спосабам, колькасна даволі нязначная ў агульным айканімічным фондзе Беларусі. Усяго было зафіксавана 129 айконімаў (з іх 60 – айконімы ў форме назоўніка і 69 айконімаў-прыметнікаў), якія з’яўляюцца назвамі 358 населеных пунктаў. Бязафіксныя айконімы-назоўнікі шырока прадстаўлены на ўсёй тэрыторыі рэспублікі. Назвы ў форме прыметніка таксама пашыраны на Беларусі, за выключэннем Гродзенскай вобласці, дзе занатавана толькі некалькі найменняў.

Зыходнай адзінкай, пакладзенай у аснову суфіксальнага ўтварэння айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, выступае словаўтваральная мадэль, тапафарманты якой характарызуюцца наяўнасцю

агульнага суфіксальнага элемента. Так, у адну групу аб'яднаны айканімічныя мадэлі з фармантамі *-ка*, *-аўка(-оўка)*, *-еўка(-ёўка)*, *-анка(-янка)*, *-онка(-ёнка)*, *-ынка (-інка)*, *-ачка(-ячка)*, *-ок(-ёк)*, *-ак(-як)*, *-ык(-ік)*, *-нік*, *-енск*, *-скі(-цкі)*, *-аўскі (-оўскі)*, *-ецкі*, *-іцкі*, *-ская(-цкая)*, *-скае(-цкае)*, *-аўскае(-оўскае)*, *-ецкае* на той падставе, што яны маюць агульны суфіксальны элемент *-к-*. Асобныя групы складаюць айканімічныя мадэлі, фарманты якіх маюць агульныя суфіксальныя элементы *-ц-*, *-н-*, *-в-*, *-j-*. Айконімы з суфіксальнымі элементамі *-ч-*, *-ш-*, *-х-*, *-ш-* (*<-х-*), *-л-*, *-м-*, *-т-* аб'яднаны ў адну групу. Апісанне кожнай словаўтваральнай мадэлі вядзецца па асобных фармантах, у межах якіх разглядаюцца таксама і асобныя варыянты. У аналізуемай айканімічнай сістэме зафіксавана 588 найменняў (1402 населеныя пункты), якія ўтвораны пры дапамозе разнастайных фармантаў. Назвы суфіксальнага ўтварэння складаюць каля 82% ад агульнай колькасці айконімаў у форме адзіночнага ліку.

Як паказаў аналіз фактычнага матэрыялу, найбольш прадуктыўнай з'яўляецца словаўтваральная мадэль з суфіксальным элементам *-к-* (195 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 708 населеных пунктаў). Сярод назваў гэтай групы найбольш пашыраны айконімы, аформленыя фармантамі *-аўка(-оўка)*; *-ак(-як)*, *-ык(-ік)*, *-нік*; *-анка(-янка)*, *-онка(-ёнка)*, *-ынка(-інка)*. Яны адпаведна складаюць каля 33%, 14% і 13% ад агульнай колькасці назваў з суфіксальным элементам *-к-*. Айконімы, утвораныя пры дапамозе фарманта *-аўка(-оўка)*, пашыраны на ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем толькі некалькіх раёнаў на поўдні і захадзе краіны.

У групу айконімаў з суфіксальным элементам *-ц-* уключаны назвы з фармантамі *-ец(-эц)*, *-іца(-ыца)*, *-ніца*. Усяго занатавана 77 айконімаў (130 населеных пунктаў), што складае прыкладна 13% ад агульнай колькасці назваў суфіксальнага ўтварэння. Найменні, утвораныя пры дапамозе фармантаў *-іца (-ыца)*, *-ніца*, прадстаўлены практычна на ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем Віцебскай вобласці, дзе адзначаны адзінкавыя ўтварэнні. Затое айконімы з фармантам *-ец(-эц)* пашыраны на тэрыторыі ўсёй краіны.

Структурныя разнавіднасці айконімаў з суфіксальным элементам *-н-* прадстаўлены фармантамі *-ін(-ын)*, *-іна(-ына)*, *-іно(-ыно)*; *-шчына*, *-аўшчына (-оўшчына)*; *-на(-но)*; *-ня*, *-оўня*; *-ізна*. Усяго занатаваны 151 айконім (248 населеных пунктаў) з суфіксальным элементам *-н-*. Найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца фарманты *-шчына*, *-аўшчына(-оўшчына)*; *-ін(-ын)*, *-іна(-ына)*, *-іно (-ыно)*; *-на(-но)*. Яны адпаведна складаюць каля 39%, 35% і 18% ад агульнай колькасці найменняў гэтай групы. Айконімы з фармантамі *-шчына*, *-аўшчына (-оўшчына)* атрымалі пашырэнне ў паўночнай і паўночна-заходняй частках Беларусі. Назвы, аформленыя фармантам *-ін(-ына)*, распаўсюджаны на поўначы, паўночным усходзе і паўднёвым усходзе краіны, а найменні, утвораныя пры дапамозе фарманта *-ін(-ын)*, – на поўдні і паўднёвым усходзе рэспублікі. Арэал пашырэння айконімаў з фармантам *-на(-но)* уключае паўночную, паўночна-ўсходнюю і заходнюю часткі Беларусі.

Найменні з суфіксальным элементам *-в-* аб'ядноўвае не толькі наяўнасць гэтага элемента, але і адзінства структуры і семантыкі агульных па паходжанні суфіксаў з прыналежным значэннем *-аў(-оў)*, *-еў(-ёў)*, *-ава(-ова)*, *-ева(-ёва)*. Гэта група складае 108 айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 205 населеных пунктаў, ці 18% ад агульнай колькасці суфіксальных найменняў. Назвы на *-ава(-ова)*, *-ева(-ёва)* пашыраны на ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем паўднёва-ўсходняй яе часткі. На паўднёвым усходзе больш распаўсюджаны айконімы на *-аў(-оў)*, *-еў(-ёў)*.

Словаўтваральная мадэль з суфіксальнымі элементамі *-ч-*, *-ш-*, *-х-*, *-ш-* (*<-х-*), *-л-*, *-м-*, *-т-* аб'ядноўвае назвы з суфіксамі *-ішча(-ышча)*, *-іха(-ыха)*, *-уха*, *-ча*, *-уга(-юга)*, *-ар*, *-ма*, *-та*, *-ля*, *-ёл*. Гэта мадэль малапрадуктыўная. Усяго зафіксаваны 31 айконім, які з'яўляецца назвай 65 населеных пунктаў.

Найменні з суфіксальным элементам *-j-* аб'яднаны па чыста фармальнай прыкмеце наяўнасці элемента. Унутры словаўтваральнай мадэлі вылучана два варыянты мадэлі: 1) назвы з фармантам *-je-* і 2) назвы з фармантам *-jъ-*. Гэта словаўтваральная мадэль з'яўляецца малапрадуктыўнай. Усяго занатавана 25 айконімаў (45 населеных пунктаў) ці толькі 4% ад агульнай колькасці суфіксальных назваў.

Фармант *-паль(-поль)* сустракаецца ў беларускай айканіміі спарадычна. Намі адзначаны толькі 1 айконім *Ружаполь (Астр. да 1979)*.

Такім чынам, сабраны фактычны матэрыял сведчыць, што група айконімаў у форме адзіночнага ліку складае 717 назваў (1760 населеных пунктаў) ці каля 55% ад агульнай колькасці простых найменняў. Найбольш пашыраны сярод адзіночналікавых айконімаў назвы суфіксальнага ўтварэння. Усяго зафіксавана 588 анамастычных адзінак (1402 населеныя пункты), якія ўтвораны пры дапамозе разнастайных суфіксаў. Назвы суфіксальнага ўтварэння складаюць каля 82% ад агульнай колькасці айконімаў у форме адзіночнага ліку.

Сярод айконімаў у форме множнага ліку вылучаны дзве словаўтваральныя мадэлі: 1) айконімы флексійнага ўтварэння, 2) айконімы суфіксальна-флексійнага ўтварэння.

Айконімы флексійнага ўтварэння аб'ядноўвае выключна форма множнага ліку. Суфіксы, запазычаныя айканіміяй разам з апелятывамі, пры класіфікацыі ў разлік не прымаліся, паколькі яны не выяўляюць якіх-небудзь прыкмет айканімізацыі. Сярод гэтай групы найменняў вылучаюцца айконімы ў форме назоўніка і айконімы ў форме прыметніка. Найбольш пашыраны айконімы-назоўнікі, яны складаюць каля 93% ад агульнай колькасці найменняў флексійнага ўтварэння. Гэтыя айконімы пашыраны на ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем асобных раёнаў на ўсходзе, захадзе і поўдні Беларусі.

Да суфіксальна-флексійнага спосабу ўтварэння адносяцца айконімы з апелятыўнымі і антрапанімічнымі суфіксамі, якія ў выніку працягласці ўжывання ў айканіміі набылі айканімічную функцыю. Разам з паказчыкамі множнага ліку *-а*, *-і(-ы)* яны ўспрымаюцца зараз як непадзельныя самастойныя айканімічныя фарманты. Зыходнай адзінкай, пакладзенай у

аснову суфіксальна-флексійнага ўтварэння айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, з'яўляецца словаўтваральная мадэль, якая аб'ядноўвае структурна падобныя найменні.

Паводле колькаснага складу найбольш пашыраны айконімы, утвораныя пры дапамозе фармантаў *-ічы(-ычы)*, *-авічы(-овічы)*. Усяго занатавана 48 назваў (55 населеных пунктаў). Гэтыя найменні сустракаюцца на ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем Магілёўскай вобласці, дзе яны адзначаюцца толькі спарадычна. У якасці структурнага варыянта фарманта *-ічы(-ычы)* у некаторых назвах выступае фармант *-іцы(-ыцы)*. Айконімы, аформленыя гэтым фармантам, сканцэнтраваны пераважна ў заходняй Беларусі. Даволі прадуктыўнымі з'яўляюцца фарманты *-аўцы(-оўцы)*, *-еўцы(-эўцы)*, *-анцы*, *-інцы*, *-энцы*, *-цы*. Айконімы, аформленыя гэтымі фармантамі ў асноўным сканцэнтраваны на Віцебшчыне і ў заходніх раёнах Беларусі. Усяго занатаваны 172 айконімы суфіксальна-флексійнага ўтварэння, якія з'яўляюцца назвамі 227 населеных пунктаў. Яны складаюць прыкладна 40% ад агульнай колькасці множналівавых айконімаў.

Такім чынам, усяго адзначана 426 айконімаў (740 населеных пунктаў) у форме множнага ліку. Яны складаюць каля 32% ад агульнай простых назваў. Найбольш пашыраны сярод іх айконімы флексійнага ўтварэння. Гэтая група складае каля 60% ад агульнай колькасці множналікавых айконімаў.

Прэфіксальныя айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, на тэрыторыі Беларусі прадстаўлены адносна невялікай колькасцю. Усе яны ўтвораны па мадэлі прэфікс + апелятыў, у межах якой выдзелены некалькі так званых варыянтаў мадэлі: прэфікс пад- + апелятыў: *Падбярозы (Смарг.)*, *Пад'яблынька (Кліч.)* і інш.; прэфікс за- + апелятыў: *Забарок (Гарад.)*, *Заельнікі (Віл., Гўеў.)* і інш.; прэфікс пры- + апелятыў: *Прыборкі (Барыс. да 1979)*; прэфікс у- + апелятыў: *Уборкі (Б.-Кап., Лоеў., Пух., Рэч., Смал., Чэрв.)* і інш.; прэфікс на- + апелятыў: *Налес (Люб.)*; прэфікс па-(по-) + апелятыў: *Повішні (Ашм.)* і інш. Усяго занатавана 50 прэфіксальных айконімаў (82 населеныя пункты), што складае каля 4% ад агульнай колькасці простых найменняў. Назвы прэфіксальнага ўтварэння не адзначаны ў Брэсцкай вобласці, а найбольшая іх канцэнтрацыя назіраецца ў Мінскай вобласці.

Айконімы, утвораныя прэфіксальна-суфіксальным спосабам, даволі пашыраны на тэрыторыі Беларусі. Сярод зафіксаваных геаграфічных назваў вылучаецца некалькі разнавіднасцей прэфіксальна-суфіксальнай мадэлі: прэфікс + апелятыў + суфікс: а) прэфікс + корань + суфікс -je: *Задуб'е (Ганц., Карм., Мядз. да 1967)*, *Заліп'е (Бялын., Гом.)*, *Падсасонне (Дзярж.)*, *Узбор'е (Мін.)* і інш.; б) прэфікс + корань + суфікс -jъ: *Падчарэшань (Бялын.)* і інш.; в) прэфікс + корань + іншы суфікс: *Забярозаўка (Лаг.)*, *Падвосаў (Бярэз.)*, *Падхваёва (Жлоб.)* і інш. Усяго адзначана 122 айконімы (343 населеныя пункты) прэфіксальна-суфіксальнага ўтварэння. Яны складаюць прыкладна 9% ад агульнай колькасці простых назваў.

Аналізу асноўных спосабаў утварэння назваў-кампазітаў прысвечаны другі раздзел “Складаныя айконімы”. Айконімы, утвораныя спосабам складання, маюць наступныя разнавіднасці: а) асноваскладанне:

Асінагарадок (Паст.), Навашышкі (Ашм.) і інш. Асноваскладанне можа спалучацца з суфіксацыяй: *Даўгабор’е (Расон.), Новамалінаўка (Чэрык.)* і інш.; б) словаскладанне: *Бор-Ліпы (Пруж.), Слабада-Сасноўка (Брасл.)* і інш. Занатавана 92 такія найменні (108 населеных пунктаў). Яны складаюць каля 5% ад агульнай колькасці айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету.

Структурна-граматычныя асаблівасці састаўных айконімаў разглядаюцца ў трэцім раздзеле “Састаўныя айконімы”. У залежнасці ад граматычнай формы словазлучэнняў сярод састаўных айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, вылучаны найменні ў форме атрыбутыўных, прыназоўнікавых і недапасаваных словазлучэнняў.

Айконімы ў форме атрыбутыўных словазлучэнняў складаюцца з двух кампанентаў – субстантыўнага (азначаемага) і атрыбутыўнага (азначальнага). Паколькі ў якасці апорнага кампанента могуць выкарыстоўвацца лексемы апелятыўнага і тапанімічнага ўзроўняў, то вылучаны айконімы з апорнымі кампанентамі “апелятыў” і “тапонім”. Значная колькасць субстантыўных кампанентаў абазначае рэаліі расліннага свету (віды раслін, пароды дрэў, назвы частак раслін, лясныя масівы): *Вялікая Ліпа (Нясв.), Ясны Бор (Б.-Каш.)* і інш. Усяго пры аналізе фактычнага матэрыялу адзначаны 271 айконім (363 населеныя пункты). У якасці апелятыўных апорных кампанентаў выкарыстоўваюцца таксама назвы, якія абазначаюць асаблівасці рэльефу і зямельныя ўчасткі: *Баравое Ляда (Б.-Каш.), Дубовая Града (Жлоб.)* і інш.; тыпы пасяленняў: *Асавецкая Буда (Маз.), Баравая Слабада (Пух.)* і інш.; збудаванні і шляхі зносін: *Асінавы Мост (Чэрв. да 1979)* і інш.; вытворчыя прадпрыемствы: *Асінаўская Гута (Чач.)* і інш.

У якасці атрыбутыўных кампанентаў у састаўных айконімах, суадносных з назвамі расліннага свету, выступаюць прыметнікі трох разрадаў – якасныя, адносныя і прыналежныя.

Сярод састаўных айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, сустракаецца шмат назваў, утвораных на аснове тапонімаў. Апорным словам у такіх найменнях выступае тапонім. Атрыбутыўнымі кампанентамі служаць прыметнікі, якія выконваюць дыферэнцыруючую функцыю і ўтвараюць антанімічныя пары. У аснову размежавання айканімічных назваў пакладзены розныя прыкметы. Частныя ў беларускай айканіміі наступныя: *вялікі – малы, стары – новы, I, першы – II, другі* і г.д.

Айконімы ў форме прыназоўнікавых словазлучэнняў утвораны па мадэлі “прыназоўнік + назоўнік”. Гэта мадэль непрадуктыўная. Занатавана толькі 2 айконімы (2 населеныя пункты): *Пад Дубішчамі (Слон. да 1969), У Дуба (Светлаг. да 1939)*.

Абодва кампаненты састаўных айконімаў у форме недапасаваных словазлучэнняў выражаны назоўнікамі ў назоўным склоне. Сярод найменняў, суадносных з назвамі расліннага свету, гэты тып непрадуктыўны.

Такім чынам, сярод састаўных айконімаў колькасна найбольш пашыраны найменні ў форме атрыбутыўных словазлучэнняў, пра што сведчыць праведзены статыстычны аналіз (гл. табліцу).

<i>Словаўтваральныя мадэлі</i>	<i>Колькасць назваў</i>	
	<i>У адзінках</i>	<i>У %</i>
Атрыбутыўныя словазлучэнні	311 (411 н.п.)	99,04 %
Прыназоўнікавыя словазлучэнні	2 (2 н.п.)	0,64 %
Надапасаваныя словазлучэнні	1 (1 н.п.)	0,32 %
Усяго	314 (414 н.п.)	100 %

У *заклучэнні* падагульняюцца вынікі даследавання і робяцца наступныя вывады:

1. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, складаюць значны пласт лексічных адзінак у агульнай айканімічнай сістэме Беларусі, што ўяўляе сабой арганізаваную сістэму, часткі якой знаходзяцца ва ўзаемнай сувязі і абумоўленасці. Тапанімічная сістэма фарміравалася на працягу многіх стагоддзяў і з'яўляецца адносна ўстойлівай. Змены ў наменклатуры назваў звязаны з пэўнымі сацыяльнымі працэсамі: перайменаваннем аб'ектаў, намінацыяй новых населеных пунктаў і знікненнем паселішчаў [1, 5, 6].

2. У якасці ўтваральных асноў у айканіміі, суадноснай з назвамі расліннага свету, выкарыстоўваюцца наступныя крыніцы: агульныя (родавыя) назвы раслін, канкрэтныя назвы раслін, назвы частак раслін, найменні лясных і садовых масіваў. Пераважаюць сярод айконімаў назвы славянскага паходжання. Але на функцыянаванні айконіма адбываецца і моўная спецыфіка рэгіёна распаўсюджання. Побач са значным беларускамоўным пластом тапаніміі на памежных тэрыторыях адзначаецца і пэўная колькасць запазычанняў, сярод якіх найбольшую групу складаюць балтызмы [2, 5, 6,].

3. Па агульных дэрывацыйных крытэрыях айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, выразна падзяляюцца на 3 групы: простыя, складаныя і састаўныя. Пераважную большасць айконімаў складаюць простыя найменні, якія налічваюць каля 77% ад агульнай колькасці прааналізаваных анамастычных адзінак. Айконімы-кампазіты ў агульнай айканімічнай сістэме займаюць каля 5%, а састаўныя назвы – прыкладна 18%.

Словаўтваральныя сродкі айканімія запазычыла з апелятыўнай лексікі, але не ўсе афіксы выкарыстоўваюцца ёю і з'яўляюцца прадуктыўнымі. Выбар дэрывацыйных сродкаў звязаны з прынцыпамі намінацыі, якія, у сваю чаргу,

абумоўлены дзеяннем як лінгвістычных, так і знешніх фактараў. Галоўная роля пры ўтварэнні айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, належыць суфіксацыі. Так ўтвораны 588 геаграфічных назваў (1402 населеныя пункты). Найбольш распаўсюджанымі і прадуктыўнымі з’яўляюцца фарманты *-аўка* (*-оўка*), *-ец(-эц)*, *-іца(-ыца)*, *-ін(-ын)*, *-іна(-ына)*, *-ава(-ова)*, *-шчына*, *-аўшчына* (*-оўшчына*). Пры ўтварэнні айконімаў даволі актыўна і паслядоўна выкарыстоўваецца мадэль *Pluralia tantum*. У ёй вылучаюцца флексійныя назвы, у якіх флексія множнага ліку з’яўляецца сродкам айканімізацыі апелятыва. Такім спосабам ўтворана 254 айконімы, што з’яўляюцца назвамі 513 населеных пунктаў. Крыніцай узбагачэння айканіміі, суадноснай з назвамі расліннага свету, выступаюць такія спосабы ўтварэння, як суфіксальна-флексійны – 172 найменні (227 населеных пунктаў), бязафіксны – 129 назваў (358 населеных пунктаў), прэфіксальна-суфіксальны – 122 айконімы (343 населеныя пункты), прэфіксальны – 50 назваў (82 населеныя пункты) [3, 4].

4. Своеасаблівасці айканімічнага ландшафту абумоўлены перш за ўсё геаграфічным размеркаваннем дэрывацыйных сродкаў і матывавальных асноў у межах даследаванай тэрыторыі. Прыцягненне лінгвагеаграфічнага аналізу дазволіла вызначыць арэалы распаўсюджання асноўных словаўтваральных мадэлей і матывавальных асноў. Агульныя і адметныя рысы ў будове айконімаў падзяляюцца на некалькі груп:

а) асобныя мадэлі і асновы адзначаны толькі на пэўнай канкрэтнай тэрыторыі. Так, айконімы, суадносныя з лексемамі *колас* і *гай*, пашыраны ў цэнтральнай частцы Беларусі. Назвы, утвораныя ад лексемы *хмель*, лакалізуюцца ў паўночным і заходнім рэгіёнах рэспублікі. Фарманты *-шчына*, *-аўшчына(-оўшчына)* з’яўляюцца прадуктыўнымі на значнай тэрыторыі краіны, за выключэннем Гомельскай і Брэсцкай абласцей, дзе зафіксаваны адзінкавыя ўтварэнні. Айконімы, аформленыя фармантам *-аў(-оў)* сканцэнтраваны ў Гомельскай вобласці;

б) мадэлі і асновы, пашыраныя на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Так, агульнабеларускімі з’яўляюцца айконімы бязафікснага ўтварэння. Шырока распаўсюджаны, за выключэннем некалькіх раёнаў, на тэрыторыі краіны назвы, аформленыя фармантам *-аўка(-оўка)*. Для ўтварэння айконімаў амаль ва ўсіх раёнах выкарыстоўваюцца лексемы *бор*, *лес*, *дуб*, *бяроза*, *асіна*, *сасна* і некаторыя іншыя [2, 3, 6].

Асноўныя палажэнні дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Артыкулы

1. Радзіваноўская Н.А. З гісторыі вывучэння айканіміі // Беларуская філалогія на пачатку XXI стагоддзя: Зб. навук. арт. – Мінск, 2002. – С. 52 – 57.

2. Радзіваноўская Н.А. Айконімы Беларусі, суадносныя з назвамі дзікіх і культурных кустарнікаў // Шостыя навуковыя чытанні, прысвечаныя 120-годдзю з дня нараджэння акадэміка НАН Беларусі Сцяпана Некрашэвіча: Зб. навук. арт. – Гомель, 2003. – С. 77 – 81.

3. Радзіваноўская Н.А. Прэфіксальна-суфіксальныя айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету // Роднае слова. – 2003. – № 11. – С. 32.

4. Радзіваноўская Н.А. Да пытання структурна-граматычнай класіфікацыі айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта. – 2003. – № 4. – С. 52 – 56.

Матэрыялы канферэнцый

5. Радзіваноўская Н.А. Да пытання лексіка-семантычнай класіфікацыі беларускіх айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету // Культура мовы і грамадства: Мат-лы Міжнар. навук.-практ. канф. 5 – 6 снежня 2002 г. – Мінск: БДПУ, 2002. – С. 180 – 182.

6. Радзіваноўская Н.А. Айконімы Беларусі, суадносныя з агульнымі назвамі раслін // Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы VI Міжнар. навук. канф. Віцебск, 15 – 17 мая 2003 г. / Пад агульн. рэд. Л.М. Вардамацкага, Г.М. Мезенкі – Віцебск, 2003. – Ч. II. – С. 48 – 51.

РЭЗІЮМЕ

Радзіваноўская Наталля Аляксандраўна

АЙКОНІМЫ, СУАДНОСНЫЯ З НАЗВАМІ РАСЛІННАГА СВЕТУ: СТРУКТУРА, УТВАРЭННЕ, ПАШЫРЭННЕ

Ключавыя слова: айконім, тапонім, утваральная аснова, лексіка-семантычная група, словаўтваральная мадэль, фармант, бязафікснае ўтварэнне, суфіксальнае ўтварэнне, флексійны айконім, суфіксальна-флексійнае ўтварэнне, прэфіксальнае ўтварэнне, прэфіксальна-суфіксальнае ўтварэнне, лінгвагеаграфія, прадуктыўнасць.

Аб’ект даследавання – тапанімічныя назвы Беларусі.

Прадмет даследавання – айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, іх лексіка-семантычная і структурна-граматычная арганізацыя, арэальная лакалізацыя (1718 айконімаў, якія з’яўляюцца назвамі 3444 населеных пунктаў).

Мэта даследавання – даследаваць на лексіка-семантычным і структурна-граматычным узроўнях айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету.

Метады даследавання – апісальны, параўнальна-гістарычны і статыстычны.

Навуковая навізна дысертацыі ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве на багатым фактычным матэрыяле, выяўленым са слоўнікаў, на лексіка-семантычным і структурна-граматычным узроўнях зроблена спроба сістэматызацыі і манаграфічнага апісання айконімаў, суадносных з назвамі расліннага свету, ілюстрацыі на картах распаўсюджвання пэўных ўтваральных асноў і фармантаў.

Практычная значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго асноўных вынікаў пры далейшай распрацоўцы праблемы намінацыі населеных пунктаў, станаўлення і функцыянавання айконімаў, для канчатковага высвятлення праблем узаемаадносін уласнай назвы і дэнатата, спецыфікі айканімічных фармантаў. Асноўныя назіранні, прыведзеныя ў працы, і фактычны матэрыял знойдуць сваё прымяненне пры складанні айканімічных даведнікаў, анамастычнага атласа Беларусі. Матэрыялы даследавання будуць карысныя пры чытанні курсаў “Сучасная беларуская літаратураня мова”, “Беларуская дыялекталогія”, распрацоўцы спецкурсаў па анамастыцы, правядзенні спецсемінараў, пры напісанні курсавых і дыпломных прац студэнтамі ВНУ Рэспублікі Беларусь.

РЕЗЮМЕ

Радивановская Наталья Александровна

ОЙКОНИМЫ, СООТНОСИТЕЛЬНЫЕ С НАЗВАНИЯМИ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА: СТРУКТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ, РАСПРОСТРАНЕНИЕ

Ключевые слова: ойконим, топоним, образовательная основа, лексико-семантическая группа, словообразовательная модель, формант, безаффиксное образование, суффиксальное образование, флексийный ойконим, префиксальное образование, суффиксально-флексийное образование, лингвогеография, продуктивность.

Объект исследования: топонимические названия Беларуси.

Предмет исследования: ойконимы, соотносительные с названиями растительного мира, их лексико-семантическая и структурно-грамматическая организация, ареальная лаколизация (1718 ойконимов, которые являются названиями 3444 населённых пунктов).

Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический и статистический.

Научная новизна диссертации в том, что впервые в белорусском языкознании на богатом фактическом материале на лексико-семантическом и структурно-грамматическом уровнях сделана попытка систематизации и монографического описания ойконимов, соотносительных с названиями растительного мира, иллюстрации на картах распространения конкретных образовательных основ и формантов.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его основных результатов при дальнейшей разработке проблемы номинации населённых пунктов, функционирования ойконимов, для окончательного решения проблемы взаимодействия собственного названия и денатата, специфики ойконимических формантов. Основные наблюдения, сделанные в диссертации, и фактический материал могут быть использованы при составлении ойконимических справочников, ономастического атласа Беларуси. Материалы исследования будут полезны при чтении курсов «Современный белорусский литературный язык», «Белорусская диалектология», разработке спецкурсов по ономастике, проведении спецсеминаров, при написании курсовых и дипломных работ студентами ВУЗов Республики Беларусь.

SUMMARY

Radivanovskaya Natalia Alexandrovna

OIKONYMS, CORRESPONDING TO THE NAMES OF VEGETABLE KINGDOM: STRUCTURE, FORMING, SPREADING

Key words: oikonyms, toponyms, forming stem, lexico-semantic group, wordforming model, formant, wordforming without an affix, forming with a suffix, inflexional oikonym, forming with a prefix, forming with a suffix and an inflexion, linguo-geography, productivity.

The object of the Research: toponymic names of Belarus.

The subject of the Research: oikonyms corresponding to the names of vegetable kingdom, their lexico-semantic and grammatical structure organization, areal localization (1714 oikonyms which are the names of 3444 localities).

Research methods: descriptive, comparatively-historical, statistical.

Scientific novelty of the dissertation is in the following: for the first time in belarussian linguistics an attempt is undertaken on the basis of rich fact material on the structural-grammatical and lexico-semantic levels to systematize and give monographic description of the oikonyms which correspond to the names of vegetable kingdom and also to illustrate concrete forming stem and formants' spreading on the maps.

Practical significance of the research is in the possibility of its basic results usage in further development of localities naming, oikonyms functioning, for the ultimate solution of a proper name and denotat interaction, specialities of oikonymic formants. Basic observations made in dissertation and factual material can be used in compiling oikonymic reference books, oikonymic atlas of Belarus. The materials of the dissertation will be useful for courses in Modern Belarussian literary language, Belarussian dialectology, for working out of special courses in onomastic, for special seminars, for writing course and diploma works by the students of Higher Education Institutions.